

УДК 347.736

Райчева Світлана Іванівна

суддя Господарського суду Одеської області,
здобувач ступеня доктора філософії (081 Право)
Державного університету «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»

Raicheva Svitlana

Judge of the Commercial Court of Odesa Region,
PhD Student (081 Law) of the
State Organization “V. K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine”

ORCID: 0009-0001-0019-4496

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11059

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

СУБСИДІАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВІДОКРЕМЛЕНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

SUBSIDIARY LIABILITY IN BANKRUPTCY CASE: LEGAL NATURE AND SIGNIFICANCE FOR SEPARATE PROCEEDINGS

Анотація. Вступ. Наукова стаття присвячена інституту субсидіарної відповідальності осіб в українському праві, зокрема, з огляду на його теоретичні засади та порівняльно-правові аспекти. Аналізується практична значущість субсидіарної відповідальності для захисту інтересів кредиторів, оскільки цей інститут дозволяє зобов'язати фізичних осіб (засновників або керівників, пов'язаних осіб) відповідати за зобов'язаннями юридичної особи у випадках, коли остання не здатна виконати свої зобов'язання внаслідок банкрутства. Однак, незважаючи на потенціал цього механізму, існує потреба в удосконаленні законодавства та судової практики для забезпечення ефективного застосування субсидіарної відповідальності.

Мета. Комплексний аналіз інституту субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства в українському праві, зокрема її правової природи, підстав застосування, меж та форм реалізації, практики застосування.

Матеріали і методи. У статті використано комплексний методологічний підхід, який включає як загальнонаукові, так і спеціальні методи юридичного дослідження. Застосовано системно-структурний метод для визначення ролі інституту субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства в українському праві. Порівняльно-правовий метод використано для аналізу українських і міжнародних наукових джерел, нормативної бази та судової практики застосування підстав, форм та меж субсидіарної відповідальності.

Результати. Визначено основні фактори, що впливають на ефективність застосування субсидіарної відповідальності в контексті справ про банкрутство, серед яких важливе місце займають правове регулювання та судова практика.

Розглянуто теоретичні аспекти, пов'язані з характером і сутністю субсидіарної відповідальності, а також її місце в системі правових норм, що стосуються банкрутства. Звертається увага на важливість чіткого визначення умов застосування субсидіарної відповідальності, а також механізмів її реалізації для запобігання зловживанням і маніпуляціям з боку засновників чи керівників підприємств.

На підставі аналізу норм чинного законодавства та усталеної судової практики запропоновано визначення субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства як передбаченого законом виняткового різновиду майнової відповідальності, що покладається на контролюючих осіб боржника у випадках доведеної їхньої винної поведінки (дії або бездіяльності), яка спричинила стійку фінансову неспроможність суб'єкта господарювання, за умови недостатності майнової маси боржника для задоволення вимог кредиторів, і має допоміжний (догатовий) характер щодо основного боргу боржника. Запропоновано розроблення у КУЗПБ поняття «незаконні дії у разі банкрутства» та включення у коло таких дій перешкоджання арбітражному керуючому у здійсненні його повноважень. Обґрунтовано необхідність розмежування

процесуальних дій суду щодо встановлення кола винних осіб у межах основної справи про банкрутство та розгляду майнового спору у позовному відокремленому провадженні про стягнення розміру субсидіарної відповідальності.

Перспективи. Важливим залишається баланс між захистом прав кредиторів і збереженням правових засад для здійснення підприємницької діяльності як важливої складової частини економічного розвитку держави. Зважаючи на розширення підстав для покладення субсидіарної відповідальності на винних осіб у справах про банкрутство, важливо продовжити дослідження в частині вивчення кваліфікуючих ознак вини, кола достатніх та допустимих доказів вини та пошуку оптимальних форм розгляду даного виду майнового спору.

Ключові слова: субсидіарна відповідальність, неплатоспроможність, банкрутство, боржник, контрольована особа, доведення до банкрутства, незаконні дії у разі банкрутства, майновий спір, арбітражний керуючий, відокремлене провадження, господарський процес.

Summary. Introduction. This scholarly article is devoted to the institution of subsidiary liability in bankruptcy proceedings under Ukrainian law, with particular attention to its theoretical foundations and comparative legal aspects. The article identifies key factors influencing the effectiveness of subsidiary liability in the context of bankruptcy cases, highlighting the important role of judicial practice and legal regulation. The practical importance of subsidiary liability in protecting creditors' rights is also analyzed. This legal mechanism enables the imposition of liability on individuals (founders or executives) for the obligations of a legal entity when the latter is unable to fulfill its liabilities due to bankruptcy. Despite the potential of this instrument, legislative and judicial improvements are needed to ensure its effective application.

Purpose. Comprehensive analysis of the institution of subsidiary liability in the bankruptcy procedure in Ukrainian law, in particular its legal nature, grounds for application, limits and forms of implementation, practice of application.

Materials and Methods. The article uses a complex methodological approach, which includes both general scientific and special methods of legal research. The system-structural method was applied to determine the role of the institution of subsidiary liability in the bankruptcy procedure in Ukrainian law. The comparative legal method was used to analyze Ukrainian and international scientific sources, the regulatory framework and the practice of using grounds for application, limits and forms of implementation of subsidiary liability.

Results. The main factors affecting the effectiveness of the application of subsidiary liability in the context of bankruptcy cases are identified, among which legal regulation and judicial practice occupy an important place.

Theoretical issues related to the nature and essence of subsidiary liability are examined, as well as its place within the legal framework governing insolvency. Special emphasis is placed on the need for a clear definition of the conditions for imposing subsidiary liability and the mechanisms for its implementation, in order to prevent abuse and manipulation by company founders or managers.

Based on an analysis of current legislation and established case law, the article proposes a definition of subsidiary liability in bankruptcy as a statutorily provided exceptional type of financial liability imposed on controlling persons of the debtor, in cases where their proven wrongful conduct (acts or omissions) has caused the debtor's persistent insolvency, and the debtor's estate is insufficient to satisfy creditor claims. This liability is characterized by its auxiliary (additional) nature relative to the debtor's primary obligation. It is proposed to develop the concept of "illegal actions in case of bankruptcy" and to include in the scope of such actions obstruction of the arbitration manager in the exercise of his powers. The necessity of distinguishing procedural actions of the court regarding the establishment of the circle of guilty persons within the framework of the main bankruptcy case and consideration of a property dispute in a separate lawsuit proceeding for the recovery of the amount of subsidiary liability is substantiated.

Discussion. It is concluded that a proper balance must be maintained between the protection of creditors' rights and the preservation of the legal foundations for entrepreneurial activity, which is a vital component of the country's economic development. Taking into account the expansion of grounds for imposing subsidiary liability on guilty persons in bankruptcy cases, it is important to continue research in terms of studying the qualifying signs of guilt, the range of sufficient and admissible evidence of guilt, and the search for optimal forms of consideration of this type of property dispute.

Key words: subsidiary liability, insolvency, bankruptcy proceedings, debtor, controlling person, leading to bankruptcy, illegal actions in case of bankruptcy, property dispute, arbitration manager, separate proceedings, commercial procedure.

Постановка проблеми. Субсидіарна відповідальність у процедурі банкрутства є важливим правовим інструментом, що сприяє відновленню балансу інтересів між кредиторами та боржником. Вона виконує превентивну функцію, стримуючи зловживання з боку керівників та власників бізнесу, і компенсаторну — дозволяє задовольнити вимоги кредиторів за рахунок винних осіб. Реформа законодавства про банкрутство, зокрема запровадження Кодексу України з процедур банкрутства

(далі — КУзПБ), надала імпульс розвитку цього інституту, проте його правозастосування досі викликає численні питання, особливо під час розгляду спорів у процедурі відокремленого провадження.

Попри наявність у національному законодавстві положень щодо субсидіарної відповідальності осіб, винних у доведенні підприємства до банкрутства, до недавнього часу цей інститут не мав практичного втілення. Хоча Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його

банкрутом» передбачав таку форму відповідальності (ч. 5 ст. 41), тривалий час вона залишалася переважно декларативною. Причиною цього була юридична позиція, відповідно до якої для притягнення особи до субсидіарної відповідальності потрібно було встановити її вину у кримінальному провадженні та підтвердити це обвинувальним вирокком суду.

Лише з 2018 року, після формування відповідної судової практики, зокрема правової позиції, викладеної у постанові Верховного Суду у справі № 923/862/15, відбулося практичне втілення механізму покладення відповідальності на керівників, засновників чи інших осіб, дії або бездіяльність яких спричинили банкрутство боржника. Проте відсутність єдиних правових підходів до визначення складу правопорушення, з урахування розширенням підстав відповідальності (ч. 5 ст. 42 КУзПБ), а також чітких критеріїв розмежування добросовісної господарської діяльності та винної поведінки у доведенні до неплатоспроможності, зумовлює неоднозначність правозастосування та створює ризики як для кредиторів, так й для потенційно притягнутих осіб. У цьому контексті постає необхідність комплексного аналізу змісту та функцій субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства, її правової природи, підстав та меж застосування, форм реалізації.

Метою цієї статті є комплексний аналіз інституту субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства в українському праві, зокрема її правової природи, підстав застосування, меж та форм реалізації, практики застосування.

Стан дослідження проблеми субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство свідчить про зростаючу увагу правників до проблеми ефективного функціонування цього інституту як інструмента захисту прав кредиторів. Увага дослідників акцентується на умовах виникнення такої відповідальності, необхідності доведення причинного зв'язку між діями (або бездіяльністю) контролюючих осіб і неплатоспроможністю боржника, а також на судовій практиці у справах відповідної категорії. Теоретичну основу дослідження становлять праці таких науковців як Р. Римарчук [1], яка розглядає правову природу субсидіарної відповідальності з урахуванням її застосування у деликтних правовідносинах, форми встановлення вини додаткового боржника; вчених В. Сельської [2], Поєдинок В. та Коваленко І. [3], які порівнюють стан регламентації інституту субсидіарної відповідальності у законодавстві ЄС, країн ЄС та України; вчених-адвокатів-арбітражних керуючих А. Забаріна [4], яким, зокрема, досліджувалось питання позовної давності притягнення до субсидіарної відповідальності, Д. Зенкіна [5], у дослідженні якого розглядаються практичні питання доведення ознак фраздаторності у діях керівних органів банкрута, А. Данілова [6], увага якого присвячена співвідношенню солідарної і субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство. Пока-

зово, що до висвітлення проблематики субсидіарної відповідальності долучаються також представники судової влади. Так, у публікаціях суддів О. Банаська [7] і С. Жукова [8], окреслено актуальні проблеми правозастосування відповідних норм. Олегом Васюковським [9] розглядається можливість застосування субсидіарної відповідальності лише після реалізації майна боржника. Павло Пригуза [10, 11] присвячує свої дослідження ініціюванню закріплення у КУзПБ матеріально-правової презумпції вини у доведенні боржника до банкрутства.

Не зважаючи на вже напрацьовану теоретичну базу, низка аспектів залишається дискусійною, зокрема, йдеться про момент виникнення права на подання заяви про субсидіарну відповідальність, особливості змісту позовних вимог, що розглядаються у відокремленому провадженні у справі про банкрутство, критерії та порядок (форма) встановлення вини контролюючих осіб, а також механізми запобігання зловживанню цим інструментом. Відповідно, питання субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство потребують подальшого наукового аналізу та вдосконалення правозастосовної практики.

Виклад основних положень. У контексті ретроспективного аналізу інституту субсидіарної відповідальності, Р. Римарчук відмічає, що він має глибоке історичне підґрунтя, що сягає римського права, де поручитель (*fideiussor*) ніс відповідальність лише після безуспішного звернення кредитора до основного боржника (*beneficium excussionis*). Аналогічні риси мали й інші правові механізми, зокрема *fideiussio indemnitalis* і ноксальна відповідальність — специфічна форма деликтної відповідальності, за якою господар відшкодував шкоду, завдану підвладними особами або тваринами. З метою адаптації до ускладнення господарських відносин претори запровадили спеціальні позови (*actiones adjecticiae qualitatis*), які надавали змогу звертатися до господаря як до додаткового боржника в межах цивільного обороту. Уже в той період закладено основи концепції, відповідно до якої особа, не будучи головним боржником, може нести обов'язок погашення боргу у разі невиконання зобов'язання іншим [1, с. 402–404].

Ідея субсидіарності пройшла крізь століття, трансформуючись і в радянському праві, де субсидіарна відповідальність розглядалася як засіб компенсації недоліків централізованого управління (наприклад, відповідальність тресту за підприємства). Зокрема, вже Цивільний кодекс УРСР 1963 р. передбачав додаткову відповідальність батьків за неповнолітніх, а також поручителів за боржника.

У світовій практиці інститут субсидіарної відповідальності знаходить своє застосування в різних юрисдикціях, хоча підходи до його реалізації можуть істотно відрізнятися. Наприклад, у Великій Британії набула поширення теорія «alter ego» або теорія «єдиного економічного суб'єкта» (її також називають

теорією «іншого я»), що передбачає відповідальність індивідуального акціонера, посадової особи, директора чи афілійованої особи за дії корпорації [12, с. 10].

У США концепція «piercing the corporate veil» (проникнення крізь корпоративну завісу) дозволяє суду притягти керівників чи власників компанії до особистої відповідальності, якщо буде встановлено, що їхні дії були недобросовісними або що компанія була використана для обходу законних зобов'язань перед кредиторами [13, с. 1307, 1310].

Доктрина «зняття корпоративної вуалі» не містить чітких критеріїв для її застосування, тому американські суди щоразу оцінюють обставини справи індивідуально. Ключовим чинником є домінування засновника над компанією з метою введення в оману кредиторів. До доказів такого впливу відносять: ігнорування корпоративних формальностей, недостатню капіталізацію, використання активів компанії в особистих цілях, спільний офіс, персонал або керівництво з іншими структурами [8].

У Німеччині концепція «організаційної вини» (Organisationsverschulden) дає змогу притягнути до відповідальності керівників за недбалість, якщо їхні управлінські рішення призвели до порушення інтересів кредиторів або до банкрутства компанії [14]. Наприклад, Стаття 64 Закону про товариства з обмеженою відповідальністю Німеччини (GmbHG) встановлює особисту відповідальність керівника (Geschäftsführer) GmbH за здійснення платежів після настання стану неплатоспроможності або надмірної заборгованості компанії [15].

Зазначені підходи мають спільну мету — захистити права кредиторів й забезпечити, щоб особи, відповідальні за керівництво підприємствами, не уникали відповідальності за свої дії або бездіяльність, що призводять до фінансових труднощів чи банкрутства компанії. Проте кожна юрисдикція вносить власні нюанси, що дозволяє краще адаптувати механізми субсидіарної відповідальності до особливостей національних правових систем.

Насамперед, слід зауважити, що традиційно під субсидіарною відповідальністю розуміють обов'язок зазнати негативних наслідків суб'єктом права (фізичною, юридичною особою чи державою), який виникає внаслідок невиконання, неналежного виконання зобов'язань чи порушення приписів закону не ним безпосередньо, а іншим суб'єктом, який із порушником знаходиться у різних правових зв'язках [16, с. 36].

Сучасне українське законодавство, зокрема стаття 619 Цивільного кодексу (далі — ЦК) України, закріплює субсидіарну відповідальність як допоміжну форму відповідальності, що настає у випадках, передбачених законом, договором. Водночас у Цивільному кодексі України відсутнє легальне визначення субсидіарної відповідальності. Хоча й згадана стаття 619 ЦК України і має назву «Субсидіарна відповідальність», вона містить лише умови її настання, не розкриваючи суті самого поняття.

Зміст цієї статті зводиться до того, що субсидіарна відповідальність — це додаткова відповідальність однієї особи за боргами іншої, яка настає лише у разі недостатності майна основного боржника для задоволення вимог кредитора. При цьому, кредитор зобов'язаний спершу звернутись до основного боржника і лише після цього — до субсидіарного.

У науковій літературі звертається увага на те, що зміст статті 619 ЦК України дає підстави вважати, що субсидіарна відповідальність охоплює не лише виконання зобов'язань у частині відповідальності основного боржника, але й може стосуватися основних обов'язків, які становлять сутність самого зобов'язання [17, с. 148].

Серед науковців поширеним є погляд щодо класифікації субсидіарної відповідальності залежно від джерела виникнення та її поділ на статутну (відповідальність засновників (учасників), власників майна юридичної особи, а також інших осіб, що мають можливість визначати його дії), договірну і деліктну (що ґрунтуються відповідно на договорі й делікті) [1, с. 405].

Так, статутна субсидіарна відповідальність передбачає залучення до відповідальності осіб, які мають вирішальний вплив на діяльність юридичної особи (наприклад, учасників, засновників або бенефіціарних власників), якщо їхні дії або бездіяльність призвели до неможливості виконання зобов'язань основним боржником. Договірна субсидіарна відповідальність виникає за домовленістю сторін, наприклад, у випадках поруки чи гарантії. При цьому поручитель несе обов'язок перед кредитором лише після того, як основний боржник не виконав зобов'язання.

Що ж стосується деліктної субсидіарної відповідальності, то вона ґрунтується на завданні шкоди і покладається, зокрема, на осіб, які несуть відповідальність за дії інших (наприклад, батьків за неповнолітніх або роботодавців за дії працівників), коли безпосередній заподіювач шкоди не може її відшкодувати.

Відповідно до ч. 2 ст. 61 КЗУЗПБ під час здійснення своїх повноважень ліквідатор, кредитор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою. У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника — юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями.

Правова природа субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство викликає певну доктри-

нальну дискусію. З одного боку, вона ґрунтується на деліктному підході — йдеться про відповідальність осіб, чиї протиправні дії або бездіяльність стали причиною неплатоспроможності боржника. З іншого боку, окремі елементи такої відповідальності можуть мати ознаки договірної (наприклад, якщо зобов'язання із відповідного контролю над боржником виникає з корпоративного договору або статуту). Утім в рамках процедури банкрутства субсидіарна відповідальність, як правило, сприймається як **деліктна**, що виникає з факту завдання шкоди майновим інтересам кредиторів через зловживання правом або недобросовісне управління. Саме в контексті деліктної природи викристалізовується й судова практика [18].

П. Пригуза розглядає субсидіарну відповідальність у контексті банкрутства як вид майнової відповідальності, який застосовується до осіб, які через свої дії або бездіяльність спричинили або істотно вплинули на настання неплатоспроможності (банкрутства) юридичної особи, і несуть відповідальність перед кредиторами у разі неможливості погашення зобов'язань самим боржником [10, с. 86].

Зазначене визначення цілком слушно акцентує увагу на основоположних характеристиках субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство: встановлення причинного зв'язку між діями окремих осіб і виникненням неплатоспроможності, а також її додатковий характер, що настає лише за умови недостатності активів у боржника. Адже її застосування вимагає доведення винних дій або бездіяльності осіб, які могли впливати на рішення боржника, що призвело до його неплатоспроможності (наприклад, виведення активів, фіктивне банкрутство, приховування інформації тощо).

Крім того, П. Пригуза наполягає на закріпленні матеріально-правової презумпції вини у доведенні боржника до банкрутства у разі наявності ознак доведення до банкрутства та закріпленні у КУзПБ обов'язку засновників (учасників, акціонерів), керівника або інших осіб довести відсутність своєї вини у стані банкрутства боржника [11]. Таким шляхом формується й судова практика (наприклад, Постанова КГС ВС від 01.06.2021 у справі № 911/2243/18) [19]. Зазначимо, що запровадження матеріально-правової презумпції вини на законодавчому рівні у КУзПБ є обґрунтованим кроком, що дозволить не лише оптимізувати судовий процес, а й підвищити дисципліну осіб, які контролюють юридичну особу, запобігаючи безвідповідальному управлінню. Проте для реалізації цієї ідеї потрібне ретельне врегулювання критеріїв презумпції, зокрема чіткого переліку ознак, які свідчитимуть про можливе доведення до банкрутства.

Субсидіарна відповідальність не виникає автоматично, а реалізується лише у разі нездатності боржника виконати зобов'язання, та має компенсаційний характер і спрямована на покриття заборгованості перед кредиторами за рахунок особистого майна субсидіарного боржника.

У постанові Верховного Суду від 22 квітня 2021 року у справі № 915/1624/16 окреслено дві категорії осіб, які можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності. До першої належать особи, які мають формалізовані повноваження щодо впливу на діяльність боржника: учасники, акціонери, засновники, а також особи, уповноважені приймати рішення від імені боржника відповідно до установчих документів або договорів. Друга категорія охоплює осіб, що не мають офіційного статусу, але здійснюють фактичний контроль за діяльністю боржника — так звані «тіньові керівники», радники або бенефіціарні власники [20].

Так, чинне законодавство не містить чіткого визначення поняття «особа, яка контролює боржника», що зумовлює неоднозначність у його тлумаченні та застосуванні судами. Така правова невизначеність спричиняє варіативність підходів до кваліфікації дій потенційних відповідачів у справах про субсидіарну відповідальність. Зокрема, процесуальний порядок розгляду передбачає «право ліквідатора, кредитора заявити вимоги до третіх осіб» (ч. 2 ст. 61 КУзПБ). При цьому КУзПБ не уточнює процедуру розгляду, що вимагає окремої уваги при дослідженні.

У праві зарубіжних країн також приділяється особлива увага інституту відповідальності певних керівних (контролюючих боржника) осіб у процедурах неспроможності (банкрутства). Так, досліджуючи законодавство Німеччини, Франції, Іспанії, Нідерландів, Латвії, Румунії науковці зазначають, що закони цих країн передбачають можливість притягнення до відповідальності за зобов'язаннями компанії-боржника, як де-юре, так і де-факто, директорів, до яких за відповідних умов належать і засновники (учасники, акціонери) компанії. Водночас у законодавстві європейських країн дуже детально виписані умови і порядок притягнення до відповідальності, що робить ризики для відповідних осіб прогнозованими. Окрім того, спеціальні норми про відповідальність у процедурах банкрутства перебувають у системному зв'язку з положеннями законодавства про компанії, які встановлюють обов'язок директорів діяти з належною дбайливістю в інтересах компанії та відповідальність за помилкову підприємницьку діяльність (*wron g-ful trading*). Однак, Україна такого детального пропрацювання законодавства не має [3].

Поряд з цим, і порядок застосування субсидіарної відповідальності має недосконалість.

Сучасна практика застосування законодавства підтримала позицію Б. Полякова про те, що заява ліквідатора, кредитора про притягнення особи до субсидіарної відповідальності за доведення боржника до банкрутства розглядається в межах провадження у справі про банкрутство за правилами Господарського процесуального кодексу України, відповідно до положень статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства, тобто в межах так званого «відокремленого провадження». Адже «процес, в якому вирішуються такого роду спори окремо від

основного провадження, прийнято називати відокремленим провадженням» [21]. Варто відмітити, що тривалий час такі заяви розглядалися не у відокремленому *позовному* провадженні, а за заявою у спрощеному порядку у основній справі про банкрутство. Вказане створювало підстави говорити про існування відокремленого провадження не лише у вигляді позовного процесу, а й *заявного* відокремленого провадження [22, с. 79].

Питання оптимальної процедури розгляду спору про субсидіарну відповідальність пов'язане з декількома аспектами.

По-перше, триває дискусія щодо законодавчої невизначеності моменту виникнення права ліквідатора, кредитора на подання відповідної заяви. Наразі це право фактично реалізується після завершення ключових етапів ліквідаційної процедури, зокрема, після реалізації майна боржника та проведення розрахунків із кредиторами. Такий підхід було закріплено у постанові Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 906/904/16, та продовжено, зокрема, у постанові Верховного Суду від 19 червня 2024 року у справі № 906/1155/20 [18]. У цих рішеннях суд вказує, що лише після встановлення факту недостатності майна для задоволення вимог кредиторів виникає підстава для звернення із відповідною заявою.

О. Васьковський зазначає, що право на подання заяви про притягнення до субсидіарної відповідальності виникає лише після реалізації майна боржника й встановлення точної суми незадоволених вимог кредиторів, оскільки розмір відповідальності має бути конкретним і об'єктивним з метою забезпечення правової визначеності [9].

Вказане є досить логічним в контексті визначення суми грошових вимог до винних осіб, адже саме на завершальному етапі ліквідації стає можливим об'єктивно оцінити наявність майнового дефіциту.

Разом із тим, доцільно звернути увагу на другу складову питання розгляду майнового спору щодо субсидіарної відповідальності — визначення кола потенційно відповідальних і винних осіб, а також зібрання доказів, що обґрунтовують таке визначення. У цьому контексті варто відмітити, що однією з актуальних проблем у механізмі притягнення до субсидіарної відповідальності є відмова керівників або засновників боржника надавати арбітражному керуючому первинну фінансову, бухгалтерську чи іншу документацію, що істотно ускладнює встановлення фактів виведення активів, фіктивних операцій або інших дій, які могли спричинити неплатоспроможність підприємства. Така ситуація значно ускладнює доведення вини контролюючих осіб і знижує ефективність захисту прав кредиторів у процедурі банкрутства. Часткове вирішення цієї проблеми запропоновано у постанові Верховного Суду від 17.07.2019 у справі № 903/636/17 [23], якою фактично було легітимізовано розширене тлумачен-

ня повноважень ліквідатора щодо збору доказової бази та ініціювання питання про притягнення третіх осіб до відповідальності.

Однак, у разі неможливості проведення достовірного аналізу фінансового стану боржника повнота ліквідаційної процедури залишається під питанням — ліквідатор з одного боку позбавлений можливості провести усі дієві способи наповнення ліквідаційної маси (проаналізувати і оспорити сумнівні угоди боржника, виявити і стягнути дебіторську заборгованість, отримати документи для обґрунтованого оформлення або повернення майна боржника та ін), а з іншого боку ліквідатор позбавлений можливості якісно документально обґрунтувати своє звернення до суду із заявою про покладення субсидіарної відповідальності на винних осіб. Зокрема, проблемним питанням є навіть визначення кола потенційно винних осіб.

Така ситуація фактично призводить до неефективної процедури банкрутства в цілому. Зміщення ракурсу уваги на «кінець справи» — притягнення винних осіб до субсидіарної відповідальності як останнього етапу ліквідаційної процедури, все частіше призводить до відмови у задоволенні відповідних позовів ліквідатора через їх недостатню обґрунтованість та активну позицію відповідачів у оспорюванні формальних недоліків доказової бази ліквідатора. Зокрема, відповідачами, перш за все, ставиться під сумнів належність проведення аналізу фінансово-господарського стану, інвестиційної та іншої діяльності боржника та становища на ринках боржника, за результатами показників якого арбітражним керуючим встановлюється наявність або відсутність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, вчинення незаконних дій у разі банкрутства. Так у справі № 916/2932/21(916/5112/23) судом було відмовлено ліквідатору у покладенні на колишнього засновника і кінцевого бенефіціара субсидіарної відповідальності, зокрема через те, що аналіз фінансового становища підприємства, інвестиційного положення та положення на товарному ринку, здійснений у межах справи про банкрутство такого підприємства, не є самостійним доказом щодо його фінансово-господарської діяльності, а має інформаційно-аналітичний характер та ґрунтується на інших документах статистичної звітності та поточної діяльності... і Позивач, дійшовши до висновків, які дають правові підстави для притягнення Відповідача до субсидіарної відповідальності, повинен був надати Суду докази на підтвердження своїх висновків, однак їх не надав [24].

Такі обставини справ не є поодинокими. У більшості випадків, як і у проаналізованому рішенні суду, вони пов'язані саме з уникненням директора (органами управління боржником) обов'язку передати арбітражному керуючому усю належну документацію та відомості щодо діяльності боржника.

Тому, доцільно розглядати зміну підходу до встановлення обставин, які входять до предмету доказування у відокремленому провадженні у справі про банкрутство щодо покладення субсидіарної відповідальності на винних осіб.

Так, обставини розміру відповідальності дійсно варто встановлювати у ліквідаційній процедурі після закінчення усіх можливих заходів по реалізації ліквідаційної маси і констатації недостатності майна для повного задоволення вимог кредиторів. Однак, відкладати питання залучення до розгляду справи потенційно винних у банкрутстві боржника осіб до кінця ліквідаційної процедури є великим недоліком. Акцент має зміщуватись до процедури розпорядження майном боржника. Так, ч. 3 ст. 35 КУзПБ передбачає повідомлення великого кола осіб про призначення підготовчого засідання, на якому зокрема досліджується відзив боржника, проте не передбачає повідомлення засновників/бенефіціарів боржника. Їх участь і у підсумковому засіданні суду теж не є обов'язковою. Хоча саме там розглядається аналіз фінансового становища підприємства. Таким чином, створені умови для легального ігнорування судової процедури банкрутства відповідальними особами до моменту подання позову про субсидіарну відповідальність.

У цьому контексті має більш дієво працювати принцип судового контролю та дискреції суду щодо визнання явки директора, учасників та бенефіціарів у судові засідання обов'язковою, якщо боржником вчасно не надано суду відзив на заяву про відкриття справи про банкрутство з відповідними документами, передбаченими законом. Також, суд має розглядати питання про вжиття заходів до забезпечення вимог кредиторів шляхом накладення фінансових і процесуальних обмежень на потенційних суб'єктів субсидіарної відповідальності у випадку невиконання боржником приписів КУзПБ щодо забезпечення розпоряднику майна доступу до його майна для проведення належної інвентаризації, а також безпосереднього доступу до інформації, необхідної для здійснення аналізу фінансового стану боржника. КУзПБ має самостійно визначати таке поняття як «незаконні дії у разі банкрутства» та включати у коло таких дій перешкоджання арбітражному керуючому у здійсненні його повноважень. Припинення повноважень виконавчого органу боржника та тимчасове покладення виконання його обов'язків на розпорядника майна в порядку ч. 2 ст. 40 КУзПБ на законодавчому рівні має закріпити кваліфікацію дій виконавчого органу як незаконних дій у разі банкрутства. Більш того, з такого ракурсу варто розглядати потенційну відповідальність не лише осіб, які на час відкриття провадження у справі про банкрутство є офіційно зареєстрованими керівником, учасниками, бенефіціарними власниками, а також і осіб, які останні три роки були такими особами, але припинили свої права. Вказані особи є носія-

ми інформації про майнові активи підприємства до виникнення стану неплатоспроможності боржника, про підстави зміни органів управління та реальність їх зміни, про обсяг фінансових, реєстраційних, бухгалтерських документів, які були передані новим керівникам, власникам. Залучення таких осіб на кінцевій стадії ліквідаційної процедури у відокремлених провадженнях з розгляду питання про субсидіарну відповідальність як третіх осіб на стороні відповідачів є ефективним способом «розмиття», створення у суду сумнівів «достатності» доказів вини саме тих осіб, які зазначені відповідачами. Однак, таке занадто пізно залучення попередніх керівних органів не є ефективним для цілей справи про банкрутство — максимального задоволення вимог кредиторів, оскільки не надає можливості і арбітражному керуючому і суду вчасно направити процедуру банкрутства у правильному напрямку.

У зв'язку зазначеним доцільно розглядати можливість встановлення вини субсидіарного співборжника одразу після отримання «належних документів, зокрема висновків економічної експертизи, результатів внутрішнього аудиту або фінансового аналізу діяльності боржника, які підтверджують дії з доведення боржника до банкрутства» [4, С. 85]. Передбачивши можливість звернення арбітражного керуючого до суду з відповідною заявою, наприклад аналогічною за порядком розгляду питання про солідарного співборжника (абз. 2 ч. 6 ст. 35 КУзПБ), з'явиться можливість відділити питання встановлення вини від безпосередньо позову про стягнення конкретної суми заборгованості.

Важливо розуміти, що відокремлене провадження не має і не повинно мати на меті дрібнення питань, які стосуються основної справи про банкрутство, і виділення їх у окремі майнові спори.

Специфічні питання, які є похідними від самої суті існування процедури банкрутства — ст. 42 Кодексу щодо особливих підстав визнання правочинів недійсними, спростування майнових дій про задоволення вимог конкурсних кредиторів під час дії мораторію, визнання солідарними та субсидіарними співборжниками, — все це питання, які виникають у зв'язку із станом неплатоспроможності суб'єкта і вони не мають змістовного наповнення поза межами існування процедури банкрутства. Очевидно, що обставини, які стосуються предмету спору при покладенні солідарної відповідальності на органи управління боржника або субсидіарної відповідальності на осіб, винних у доведенні боржника до банкрутства, містяться виключно у самій справі про банкрутство, породжені фактом її існування і тому доцільність перенесення розгляду цих питань у окреме позовне провадження протирічить принципу процесуальної економії. Суд має надати відповідачам у даних категоріях спорів право на ознайомлення з матеріалами справи про банкрутство. І з огляду на те, що позивач є ознайомленим з усіма

матеріалами і сам вирішував, якими документами обґрунтовувати свої вимоги, то очевидно і відповідачі мають право з наявних у справі про банкрутство документів обрати, ті, які на їх думку обґрунтовують їх позицію. Таким чином, можна дійти висновку, що матеріали заяв кредиторів, фінансова, статистична, розпорядна, договірні документація можуть мати значення при встановленні обставин даних видів спорів. Усі ці документи, щонайменше, були використані арбітражним керуючим для проведення аналізу фінансово-господарського стану боржника. Тобто, суд фактично має надати відповідачам по даних справах право ознайомитись з усіма матеріалами справи про банкрутство. Тоді поставимо собі питання: який практичний сенс для окремого позовного процесу саме з питань встановлення факту вини тих чи інших осіб у конкретному складі правопорушення?

Крім іншого, варто врахувати, що з 2023 року коло суб'єктів субсидіарної відповідальності розширено до осіб, які вчинили, погодили правочини або вчинили майнові дії, визначені частинами першою і другою ст. 42 КУзПБ. Їх відповідальність законодавець пов'язав з сумою завданих боржнику такими майновими діями збитків.

Вказані положення є прогресивним розвитком застосування інституту субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство. Стверджувати, що всі особи, які є суб'єктами відповідальності за вказаними положеннями за одним правочином чи майновою дією, тобто за чітко встановленим розміром збитків у конкретному майновому спорі, мають нести відповідальність за всіма іншими незадоволеними боржником вимогами кредиторів є хибним підходом. Частина осіб за даними спорами може співпадати з особами, як набувають субсидіарної відповідальності за ч. 2 ст. 61 КУзПБ, однак інша частина не охоплюється цими нормами Кодексу.

Таким чином, не видається можливим і виправданими в одному позові про стягнення субсидіарної відповідальності об'єднати встановлення вини усіх осіб, за усіма складами правопорушень і визначити обсяг відповідальності кожного.

Хоча сучасний підхід Верховного Суду, викладений у постанові від 20.10.2022р. у справі № 911/3554/17 (911/401/21) [25] та у постанові від 04.09.2024р. у справі № 908/3236/21 (п. 10.34.) [26], передбачає не тільки розгляд усього комплексу питань субсидіарної відповідальності за правилами ГПК України згідно вимог ст. 7 КУзПБ у відокремленому провадженні, а й об'єднання такого розгляду з питанням солідарної відповідальності, видається більш доцільним залишення конструкції абз. 2 ч. 6 ст. 35 КУзПБ та її перенесення на встановлення обставин вини субсидіарних співборжників.

Разом з тим, абсолютно обґрунтованим є розгляд майнового спору у відокремленому провадженні у справі про банкрутство щодо *розміру* субсидіарної відповідальності. Завчасне встановлення вини

осіб, які можуть нести субсидіарну відповідальність у разі недостатності ліквідаційної маси банкрута, в ухвалах суду та можливість їх оскарження, з одного боку матиме стимулюючий вплив на субсидіарних боржників в питанні сприяння консолідації ліквідаційної маси, а з іншого боку зменшить ризик подання ліквідатором неперспективних позовів про субсидіарну відповідальність. Вказаний контекст підтримано і в питанні перебігу позовної давності за позовом ліквідатора [18].

Доречною та актуальною є пропозиція розглянути законодавцю питання про правонаступництво банкрута за вимогою до субсидіарного боржника та переходу права вимоги до кредиторів банкрута, пропорційно відображеним у реєстрі вимогам. Саме стягненні у відокремленому провадженні суми, які підлягають включенню до ліквідаційної маси, можуть бути відступлені кредиторам [27]. Зазначена пропозиція має особливе значення при розгляді справ про банкрутство боржників, майно яких перебуває на окупованих територіях, і продовження провадження у справах яких без вчинення будь-яких заходів, пов'язаних з консолідацією і реалізацією майна, є збитковим та невинуватим.

Такий підхід дозволить не лише прискорити процедуру ліквідації, а й підвищити ефективність інституту субсидіарної відповідальності в цілому.

Запровадження механізму слугуватиме реалізації компенсаторної функції субсидіарної відповідальності за доведення боржника до банкрутства, адже дозволить оперативніше ідентифікувати майно, яке може бути використане для задоволення вимог кредиторів. Водночас, превентивна функція проявитиметься у формуванні практики невідворотності відповідальності, що буде додатковим стримуючим фактором для потенційно недобросовісної поведінки керівництва боржника.

Оптимальним вирішенням цієї проблеми видається законодавче встановлення чітких підстав (у формі визначених дій або бездіяльності) для подання позову про покладення субсидіарної відповідальності. На основі правових підходів, викладених у постанові Верховного Суду від 22.04.2021 у справі № 915/1624/16 [20], можна окреслити орієнтовний перелік таких дій: придбання майна або утворення зобов'язань без економічної спроможності їх виконати; відчуження активів, що призвело до втрати платоспроможності; дії, спрямовані на забезпечення інтересів третіх осіб всупереч інтересам боржника, що стало причиною банкрутства.

Враховуючи вищевикладене, можемо визначити, що наразі субсидіарна відповідальність у процедурі банкрутства — це передбачений законом винятковий різновид майнової відповідальності, що покладається на контролюючих осіб боржника у випадках доведеної їхньої винної поведінки (дії або бездіяльності), яка спричинила стійку фінансову неспроможність суб'єкта господарювання, за умови недостатності

майнової маси боржника для задоволення вимог кредиторів, і має допоміжний (додатковий) характер щодо основного боргу банкрута.

Висновки. Інститут субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства є важливим правовим механізмом, покликаним забезпечити справедливе відшкодування вимог кредиторів у випадках, коли майнової маси боржника недостатньо для задоволення усіх зобов'язань. Застосування даного інституту спрямоване на запобігання зловживанню правовими формами організації бізнесу та стимулювання належного корпоративного управління.

Зарубіжний досвід свідчить про наявність подібних механізмів із варіативністю форм та процедур. У більшості правопорядків застосування такої відповідальності пов'язане із високими стандартами доведення вини та контролюючого впливу. Доктринальні ж підходи до тлумачення природи субсидіарної відповідальності залишаються неоднорідними, що відображає складність і міжгалузевий характер цього інституту. Попри наявність окремих договірних елементів у зобов'язаннях контролюючих осіб боржника, правова природа субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства переважно розглядається як деліктна. Вона ґрунтується на наявності протиправної винної поведінки, причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) контролюючих осіб і настанням неплатоспроможності боржника, а також заподіяння шкоди інтересам кредиторів. Такий підхід узгоджується з доктринальними засадами деліктного права та підтримується усталеною судовою практикою.

Запровадження на законодавчому рівні у КУз-ПБ самостійно визначення поняття «незаконні дії у разі банкрутства» та включати у коло таких дій перешкоджання арбітражному керуючому у здійсненні його повноважень, зокрема, припинення по-

вноважень виконавчого органу боржника та тимчасове покладення виконання його обов'язків на розпорядника майна в порядку ч. 2 ст. 40 КУзПБ, відображатиме розвиток доктринальних засад та відповідатиме зарубіжним високим стандартам доведення вини субсидіарних боржників.

При цьому, застосування субсидіарної відповідальності не є автоматичним і вимагає встановлення комплексу юридичних фактів, зокрема: доведеності факту неплатоспроможності боржника, вчинення контролюючою особою протиправних дій чи бездіяльності, причинного зв'язку між такими діями та банкрутством, а також недостатності майна боржника.

Оскільки можливість об'єднання в одному позові про стягнення субсидіарної відповідальності вимог про встановлення вини усіх можливих осіб, за усіма складами правопорушень і визначення обсягу відповідальності кожної винної особи є спірним як з практичної, так і з юридичної точок зору, обґрунтованою є можливість звернення арбітражного керуючого до суду із заявою, наприклад аналогічною за порядком розгляду питання про солідарного співборжника (абз. 2 ч. 6 ст. 35 КУзПБ), для розділення питання встановлення вини кожної особи та позову про стягнення конкретної суми заборгованості у відокремленому провадженні.

Судова практика України, зокрема правові позиції Великої Палати Верховного Суду, відіграє ключову роль у тлумаченні та конкретизації умов субсидіарної відповідальності. Водночас залишається низка спірних питань, зокрема стосовно презумпції вини, обсягу доказування, меж та форм застосування відповідальності у відокремленому провадженні, що має бути вирішене на рівні КУзПБ у межах його окремої глави.

Література

1. Римарчук Р. Поняття субсидіарної відповідальності: історично-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. 861 (13). С. 401–406. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-aper/2018/jun/13065/401-406.pdf> (дата звернення: 31.05.2025).
2. Сельська В. В. Субсидіарна юридична відповідальність в праві Європейського Союзу. *Lex portus*. 2017. 2. Р. 61–73.
3. Поєдинок В., Коваленко І. Відповідальність директорів у процедурах неспроможності (банкрутства) за законодавством ЄС та окремих держав-членів ЄС. *Економіка та Право*. 2021. № 60(1). С. 48–60.
4. Забарін А. Субсидіарна відповідальність у процедурі банкрутства як правовий засіб формування ліквідаційної маси. *Часопис Київського університету права*. 2024. (3). С. 83–85. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.11>; URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1120/1031> (дата звернення: 31.05.2025).
5. Зенкін Д. Субсидіарна відповідальність: роздуми адвоката про її правову природу та перспективи застосування. URL: https://protocol.ua/ua/subsidiarna_vidpovidalnist_rozdumi_advokata_pro_ii_pravovu_prirodu_ta_perspektivi_zastosuvannya_2/ (дата звернення: 31.05.2025).
6. Данілов А. Проблеми застосування інституту солідарної відповідальності в процедурах банкрутства. *Law of Ukraine*. 2024. (6). С. 165–167.
7. Банасько О. Притягнення до субсидіарної та солідарної відповідальності у справах про банкрутство. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_13_Banasko.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

8. Жуков С. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства: судова практика та напрями розвитку. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezentatsia_Zhukov.pdf (дата звернення: 31.05.2025).
9. Васюковський О. Коли настає субсидіарна відповідальність за банкрутство боржника. URL: <https://zib.com.ua/ua/164865.html> (дата звернення: 31.05.2025).
10. Пригуза П. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства: становлення інституту права. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С.В. Жукова. К. : Алерта, 2019. С. 182–195. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_Zbirka_Bankrut_v2_191007_out.pdf (дата звернення: 31.05.2025).
11. Пригуза П. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства у праві України. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/90ba1ccf-490e-4bd0-85ab-ab350b2c8452/content> (дата звернення: 31.05.2025).
12. Tuyisenge Samuel. The Concept of Piercing Corporate Veil. March 13, 2022. P. 1–15. URL: <https://ssrn.com/abstract=4056386> (дата звернення: 31.05.2025).
13. Millon D.K. Piercing the Corporate Veil, Financial Responsibility, and the Limits of Limited Liability. *Emory Law Journal*. 2007. Vol. 56, № 5. P. 1305–1382. URL: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1166&context=wlufac> (дата звернення: 31.05.2025).
14. Organisationsverschulden und seine Folgen für Arbeitgeber und Arbeitnehmer. URL: <https://www.juraforum.de/lexikon/organisationsverschulden> (дата звернення: 31.05.2025).
15. Haftung bei Insolvenz der Gmb H. URL: <https://www.ihk.de/darmstadt/produktmarken/recht-und-fair-play/wirtschaftsrecht/geschaefte-fuehren/rechte-und-pflichten-des-mbh-geschaeftsfuehrers/gmbh-gf/haftung-2568408> (дата звернення: 31.05.2025).
16. Сельська В.В. Поняття й ознаки субсидіарної юридичної відповідальності. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 34–39. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/9.pdf (дата звернення: 31.05.2025).
17. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / А.Г. Ярема та ін. Київ: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. Т. 2. 864 с.
18. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 19.06.2024 р. у справі № 906/1155/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855> (дата звернення: 31.05.2025).
19. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 01.06.2021 у справі № 911/2243/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97656739> (дата звернення: 31.05.2025).
20. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 22.04.2021 р. № 915/1624/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97451198> (дата звернення: 31.05.2025).
21. Поляков Б. Зона вирішення. *Юридична практика*. 2017. № 24 (1016). URL: <https://pravo.ua/articles/zona-razresheniya/> (дата звернення: 31.05.2025).
22. Бутирський А. Проблемні питання реалізації майна банкрута у ліквідаційній процедурі. *Економіка та право*. 2019. № 2. С. 78–83 URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/8475/7708> (дата звернення: 31.05.2025).
23. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 17.07.2019 р. у справі № 903/636/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83258765> (дата звернення: 31.05.2025).
24. Рішення Господарського суду Одеської області від 30.07.2024р. у справі № 916/2932/21(916/5112/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121156327> (дата звернення: 31.05.2025).
25. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 20.10.2022 р. у справі № 911/3554/17 (911/401/21) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106939835> (дата звернення: 31.05.2025).
26. Постанова Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 04.09.2024 р. у справі № 908/3236/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182> (дата звернення: 31.05.2025).
27. Красуцький В. Відступлення права вимоги за зобов'язаннями, що виникають внаслідок притягнення третіх осіб до субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. 6 (59). С. 38–43. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2024/10.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

References

1. Rymarchuk R. Poniattia subsydiarnoi vidpovidalnosti: istorychno-pravovyi aspekt. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriya: Yurydychni nauky. 2017. 861 (13). S. 401–406. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-aper/2018/jun/13065/401-406.pdf> (date of access: 31.05.2025).
2. Selska V.V. Subsidiarna yurydychna vidpovidalnist v pravi Yevropeiskoho Soiuzu. *Lex portus*. 2017. 2. P. 61–73.
3. Poiedynok V., Kovalenko I. Vidpovidalnist dyrektoriv u protsedurakh nespromozhnosti (bankrutstva) za zakonodavstvom YeS ta okremykh derzhav-chleniv Ye S. *Ekonomika ta Pravo*. 2021. № 60(1). S. 48–60.
4. Zabarin A. Subsidiarna vidpovidalnist u protseduri bankrutstva yak pravovyi zasib formuvannia likvidatsiinoi masy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2024. (3). S. 83–85. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.11>; URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1120/1031> (date of access: 31.05.2025).

5. Zenkin D. Subsidiarna vidpovidalnist: rozdumy advokata pro yii pravovu pryrodu ta perspektyvy zastosuvannia. URL: https://protocol.ua/ua/subsidiarna_vidpovidalnist_rozdumi_advokata_pro_yii_pravovu_pryrodu_ta_perspektivi_zastosuvannia_2/ (date of access: 31.05.2025).
6. Danilov A. Problemy zastosuvannia instytutu solidarnoi vidpovidalnosti v protsedurakh bankrutstva. Law of Ukraine. 2024. (6). S. 165–167.
7. Banasko O. Prytiahnennia do subsidiarnoi ta solidarnoi vidpovidalnosti u spravakh pro bankrutstvo. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_13_Banasko.pdf (date of access: 31.05.2025).
8. Zhukov S. Subsidiarna vidpovidalnist za dovedennia do bankrutstva: sudova praktyka ta napriamy rozvytku. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezentatsia_Zhukov.pdf (date of access: 31.05.2025).
9. Vaskovskiy O. Koly nastaie subsidiarna vidpovidalnist za bankrutstvo borzhnyka. URL: <https://zib.com.ua/ua/164865.html> (date of access: 31.05.2025).
10. Pryhuza P. Subsidiarna vidpovidalnist za dovedennia do bankrutstva: stanovlennia instytutu prava. Zastosuvannia norm Kodeksu Ukrainy z protsedur bankrutstva. Zbirka naukovykh statei / Za zahalnoiu redaktsiieiu d.iu.n., suddi Verkhovnoho Sudu S. V. Zhukova. K.: Alerta, 2019. S.182–195. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_Zbirka_Bankrut_v2_191007_out.pdf (date of access: 31.05.2025).
11. Pryhuza P. Subsidiarna vidpovidalnist za dovedennia do bankrutstva u pravi Ukrainy. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/90ba1ccf-490e-4bd0-85ab-ab350b2c8452/content> (date of access: 31.05.2025).
12. Tuyisenge Samuel. The Concept of Piercing Corporate Veil. March 13, 2022. P. 1–15. URL: <https://ssrn.com/abstract=4056386> (date of access: 31.05.2025).
13. Millon D. K. Piercing the Corporate Veil, Financial Responsibility, and the Limits of Limited Liability. Emory Law Journal. 2007. Vol. 56, № 5. P. 1305–1382. URL: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1166&context=wlufac> (date of access: 31.05.2025).
14. Organisationsverschulden und seine Folgen für Arbeitgeber und Arbeitnehmer. URL: <https://www.juraforum.de/lexikon/organisationsverschulden> (date of access: 31.05.2025).
15. Haftung bei Insolvenz der GmbH. URL: <https://www.ihk.de/darmstadt/produktmarken/recht-und-fair-play/wirtschaftsrecht/geschaefte-fuehren/rechte-und-pflichten-des-mbh-geschaeftsfuehrers/gmbh-gf/haftung-2568408> (date of access: 31.05.2025).
16. Selska V. V. Poniattia y oznaky subsidiarnoi yurydychnoi vidpovidalnosti. Pravo i suspilstvo. 2016. № 3. S. 34–39. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/9.pdf (date of access: 31.05.2025).
17. Naukovo-praktychnyi komentar do tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: v 4 t. / A. H. Yarema ta in. Kyiv: A.S.K.; Sevastopol: In-t yuryd. doslidzh., 2004. T. 2. 864 s.
18. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 19.06.2024 r. u spravi № 906/1155/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855> (date of access: 31.05.2025).
19. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 01.06.2021 u spravi № 911/2243/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97656739> (date of access: 31.05.2025).
20. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 22.04.2021 r. № 915/1624/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97451198> (date of access: 31.05.2025).
21. Poliakov B. Zona vyrishennia. Yurydychna praktyka. 2017. № 24 (1016). URL: <https://pravo.ua/articles/zona-razreshenija/> (date of access: 31.05.2025).
22. Butyrskiy A. Problemni pytannia realizatsii maina bankruta u likvidatsiinii protseduri. Ekonomika ta pravo. 2019. № 2. S. 78–83 URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/8475/7708> (date of access: 31.05.2025).
23. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 17.07.2019 r. u spravi № 903/636/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83258765> (date of access: 31.05.2025).
24. Rishennia Hospodarskoho sudu Odeskoi oblasti vid 30.07.2024r. u spravi № 916/2932/21(916/5112/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121156327> (date of access: 31.05.2025).
25. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi sudovoi palaty dlia rozghliadu sprav pro bankrutstvo Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 20.10.2022 r. u spravi № 911/3554/17 (911/401/21) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106939835> (date of access: 31.05.2025).
26. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv palaty dlia rozghliadu sprav pro bankrutstvo Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 04.09.2024 r. u spravi № 908/3236/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182> (date of access: 31.05.2025).
27. Krasutskiy V. Vidstuplennia prava vymohy za zoboviazanniamy, shcho vynykaiut vnaslidok prytiahnennia tretikh osib do subsidiarnoi vidpovidalnosti za zoboviazanniamy borzhnyka. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2024. 6 (59). S. 38–43. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2024/10.pdf (date of access: 31.05.2025).